

Paranın Toplumsal Koridoru ve “Risk” Yönetimi: Finansallaşma ve Emek Üzerine...

Gökhan GÖKGÖZ*

Özet:1970 krizi kapitalizmin tarihinde önemli bir uğrağı temsil eder. Kriz ertesini dönem, hem farklı sermaye formları arasındaki ilişkide hem de bütün olarak sermayenin toplumla kurduğu ilişkide önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. “Finansallaşma” adı verilen bu süreçte, bir yandan finansal sermaye, kapitalist büyüme retoriğı açısından bir hegemonik lider olarak ön plana çıkarken bir yandan da sermayenin toplumsal alanı ve bu alan içerisinde hareket eden toplumsal aktörleri tasavvur etme biçimi önemli ölçüde değişmiştir. Bu dönemde, toplumsala için her husus, finansallaşma açısından zorunlu olan istikrarlı bir parasal çevrimin temelini yerleşmiştir. Toplumsal beklentiler ve davranışlar, bireylerin ekonomik gidişatı görme biçimleri ve gelecek yönelimleri ile toplumsal aktörlerin soludukları kültür, artık sağlıklı bir ekonomi-politika için önemli değişkenler haline gelmiştir. Paranın yönetimine beklenti yönetimi eşlik etmiş; bir yerel alandaki bireylerin ekonomik gidişata ilişkin sahip oldukları olumlu anlam, küresel alanda dolaşmakta olan paranın o yerel alana göstereceğı “teveccüh”ün de temelini kurmuştur. Dolayısıyla “insan”a ilişkin hususlar, ulusal ekonomilerin küresel alana eklenmeleri ve kapitalizmin yeniden üretilmesi sürecinde bir “güvenlik riski” haline gelmiştir. Nitekim, bu metinde konu edinilen “Sosyal Riski Azaltma Projesi”, tam da bu riski ortadan kaldırmaya dönük bir çabanın ürünü olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Finansallaşma, Toplumsal Beklentiler, Sosyal Risk, Dünya Bankası, Emek

Abstract:1970s crisis represents an important moment in the history of capitalism. The next period of crisis, in the relationship between different forms of capital and as a whole, in the relationship between capital and society has brought significant changes. In this process called “financialization”, on the one hand, financial capital outshines as a hegemonic leader in the rhetoric of capitalist growth, on the

---

* Dr. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü

other hand, conceive format of capital to the social field and social actors who act in this field changed significantly. In this period, every issue related to society settled the basis of a stable monetary cycle required in terms of financialization. Social expectations and behaviors, seeing forms of individuals to the economic progress and future orientations of them and breathed culture by social actors has become the most important variables for a healthy economy and politics. Money management, expectations management has been accompanied; a positive meaning on the economic condition that people have in the local field has been established as the basis of "favor" that money circulating in the global area will show local field. Therefore, issues related to "human", in the process of integration of national economies into the global space and reproduction of capitalism, has become a "security risk". Thus, "Social Risk Mitigation Project" which is the subject of this text, is evaluated as the product of an effort to eradicate this risk.

Keywords: Financialization, Social Expectations, Social Risk, World Bank, Labor.

Giriş

1970 sonrası dönem, kapitalizmin ontolojisi baki kalmak kaydıyla, işleyiş biçimindeki-epistemolojisindeki önemli farklılıkları imler. Bu tarih, Keynesçi, dolayısıyla üretim ve istihdam merkezli bir iktisat anlayışından (*neo*)liberal, dolayısıyla tüketim ve para merkezli bir iktisat anlayışına geçilmesi şeklinde tezahür eden, kapitalizmin yapısal nitelikleri ve/veya sermayenin genel eğilimleri tarafından sınırları belirlenmiş bir model ve/veya retorik değişikliğinin tarihi olarak da işaretlenebilir. Bu dönemde, üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesine dönük farklılıklara gerek devlet formundaki gerekse de devletin ve dolayısıyla sermayenin toplumla kurduğu ilişkideki dönüşüm eşlik eder. Bu dönemde kapitalist epistemolojinin en önemli niteliklerinden birisinin, giderek artan oranda toplumsala gömülme arzusu olduğu söylenebilir (Preda, 2007: 512). Bir başka deyişle, bu dönemde, toplumsal alandaki değerler, hassasiyetler, görme biçimleri ve beklentiler ile ekonomi-politika arasında bir karşılıklık söz konusudur; bir ekonomi-politikanın kendi özgül çevrimini yaratması yetmez, toplumsal aktörleri de o çevrime katılmaya davet etmesi beklenir. Toplumsal alana ilişkin bu bakış, sivil toplum vurgusunun güçlenmesi, sosyal sermaye çalışmalarına ilişkin hassasiyet ve en nihayetinde sınıfsal çelişkilerin üstünün yoksulluğun azaltılması faaliyetleri marifetiyle örtülmesi ile paralel ilerlemektedir.

Bu dönemde, kapitalizmin finansal sermaye üzerinden artan akışkanlığı ve çevre ülkelerin bu akışkanlıktan giderek artan oranda pay alma arzusu, ulusal merkez bankalarının faiz kararları üzerinden döviz kurunun düşürülüp ulusal

paranın değerlendirilmesi, bu yolla ithalatın artması ile birleşince sanayisizleşme, cari açık, işsizlik ve en nihayetinde reel ücretlerin düşürülmesi ile sonuçlanmaktadır.¹ Dolayısıyla finansal sermayenin küresel çevriminin en önemli ağırlığı emeğin sırtına yüklenmektedir. Bir başka deyişle, "günümüzün neo-liberal küreselleşmesi, bir şirketler ve finans sermayesi küreselleşmesi olarak kendi hegemonyasını emekçiler üzerine dayatmaktadır" (Yeldan, 2010: 39). Küresel-kapitalizmin bu tahribatına karşı, bu tahribatın etkilerini ve bu tahribatın yaratacağı olası karşı duruşların şiddetini azaltmak amacıyla bir diğer banka, Dünya Bankası devreye girmektedir. Sorun bu noktada kendisini çözüm olarak sunmakta; "Önce bacaklarınızı kırmakta, sonra pedikür önermektedir" (Monbiot, 2001).

Bu sürece şekli veren "finansallaşma" kavramı, öncelikle bu dönemi önceleyen krize, paranın, gayri-maddi olanın bir başka deyişle, merkezi teşkil ettiği bir yanıtı içerir. Özellikle Bretton Woods sonrası dönemde, paranın, örneğin altın gibi bir meta ile ilişkisi resmi olarak sonlandığından, bir başka deyişle "paranın maddi temeli ortadan kalktığından" (Arın, 2003: 575), bu temeli yeniden inşa edecek politik ve kültürel düzenleme biçimlerine ihtiyaç duyulur. Dünya Bankası ve IMF tarafından ihraç edilen, ulusal alanın küresel-finansal piyasalara yapısal olarak eklenmesini salık veren reçeteler yanında, üretim ve istihdamda esnekleşmeyi içeren postfordizm ile kültürel ve toplumsal alanda kimlikler esasında farklılaşmayı işaret eden postmodernizm, bu düzenleme yöneliminin farklı uğraklarına tekabül eder. Nitekim bu farklı alanların birbiriyle uyumu, küresel alanda yönünü bulmaya çalışan finansal sermayenin, o ulusal alana göstereceği "teveccüh"ün önkoşulu haline gelirken, devletin bütün adımları da sağlanan bu "güven"i derinleştirmeye dönük olarak çalışır. "Maddi" olarak istikrarsızlaşan parayı, "politik" olarak istikrarlı kılmaya dönük bu çaba, söylenmelidir ki öncelikle "ideolojik" bir çabadır ve politik iktidarların, toplumsal alandaki "hegemonya" inşa etme kapasitesine yaslanır. Zira, küreselleşmenin tepe noktasında başlayan bu çevrim, ancak sıradan hayatlar süren insanların deneyimleriyle, bilişleriyle ve en nihayetinde beklentileriyle temas edebilirse "sosyal geçerlilik" (Reuten ve Williams, 1989: 84) kazanır. Bu nedenle finansallaşma sürecinin, öncelikle, ekonomik-politik alan ile toplumsal-kültürel alan arasındaki bir karşılıklılığa yaslandığı söylenmelidir.²

Türkiye'de bu küresel-çevrimin yerel payandası AKP iktidarı olmuş ve 2001 yılından itibaren Dünya Bankası ile Sosyal Riski Azaltma Projesi devreye sokulmuştur. 2007'de biten bu projenin en önemli ve politik iktidar için de en stratejik ayağı olan yerel girişimler bileşeni halen, "devletin kendi kaynaklarıyla"

¹ "Finans piyasaları düşük enflasyondan hoşlanırken, işçiler (...) yüksek işsizlikten hiç de hoşnut değillerdir" (Stiglitz, 2002: 103-107).

² Nitekim, finansal olanın toplumsal-kültürel olana zorunlu bağımlılığına işaret eden bu vurgu, finansallaşmanın iktisadi temellerine ancak *-bu yazının başlığında da olduğu üzere-* paranın toplumsal koridorunun kat'edilmesi vasıtasıyla ulaşılabileceğini ileri sürer. Dolayısıyla iktisat yazınının finansallaşmaya eşlik eden katı kavramsallaşturmaları (vergi politikaları vb.), kültürel-ideolojik kategorilerle yer değiştirir.

devam etmektedir.³ Yerel girişimler bileşeni altında destekte bulunulan beş kentteki (Bitlis, Çanakkale, Çorum, İzmit ve Kayseri) “girişimciler”le ve “kamu görevlileri”yle 2007-2010 yılları arasında yapılan derinlemesine görüşmelere dayanan bu etnografik çalışmada⁴, görüşmecilerin söylemleri ve/veya kişisel anlatılarından yola çıkarak, kapitalizmin bu “yeni yüzünün” ideolojik-içerimlerine ulaşılmaya çalışılmıştır.⁵

Devletin Dönüşümü ve Sosyal Risk Yönetimi:

Bu Risk, Kimin Riski?

“Kara Çarşamba” olarak da isimlendirilen 2001 krizi sonrası iki paralel süreç eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir: Bir yandan özellikle Merkez Bankasının küresel para piyasalarına uyumunu ve dolayısıyla siyasi iktidardan –ve dolayısıyla siyasi iktidarı tayin eden demokratik siyasetten/seçimlerden- bağımsızlaşmasını hedefleyen

³ 2001 sonrası dönemde AKP'nin varlığına paralel ilerleyen bu stratejik-ortaklık, 2007 sonrası dönemde de devam etmiştir. 2008-2010 arasında Dünya Bankası tarafından sağlanan proje kredilerinin toplamının 6,2 milyar dolar olduğu belirtilmektedir.

⁴ Bu çalışmanın temellerinin, TRT ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü arasındaki bir protokol çerçevesinde hazırlanan ve yazarın da bir süre danışmanlığını yürüttüğü bir televizyon-belgesel programı sayesinde atıldığı söylenebilir. En azından konuya ilişkin farkındalık ve bu proje içerisinde yer alan aktörlerle ilk temas bu vasıtayla sağlanmıştır. Nitekim bu çalışmada kullanılan ampirik veriler de, zaman zaman ilgili programın bant çözümlerine, zaman zaman da bu metinler dışındaki kişisel konuşmalara, görüşmelere, tutulan notlara ve kayıtlara dayanmaktadır. Bu doğrultuda yapılan görüşmeler, kişilerin anlattıkları hikâyelerinin derinliğine göre değişmekle birlikte yaklaşık bir saat sürmüştür; yukarıda ismi geçen beş kentte, dördü kamu bürokratu olmak üzere, toplam on bir kişiyle görüşülmüştür. Bir etnografik çalışmadan beklenildiği üzere, temas edilen kişiler ancak kendilerini temsil ederler, bunun dışında genelleme ile ulaşılabilecek bir temsil kabiliyetleri yoktur; “şimdi”, “burada” ve “biricik”tirler. Anlatılan hikâyeler, bireylerin kamusal ve özel hayatlarına ilişkin farklı yüzleri ve/veya düzeyleri barındırdığından, bu çalışmada söz konusu kişilerin yalnızca isimlerinin kullanılması tercih edilmiştir.

⁵ Bu noktada söylenmelidir ki, her ne kadar “sosyal yardımları” konu edinse de, bu yazının öncelikli amacı bir “sosyal politika” önerisi getirmek değildir. Bu husus, yalnızca 1970 sonrası dönemde değişen/dönüşen kavramsal çerçeve ve ekonomi-politikanın, finansal sermayenin yönelimlerine karşı duracak genişleyici bir sosyal politika izlenmesine imkân vermemesinden değil, bununla birlikte emeğin genişleyici parasal taleplerinin ilk önce devletin ideolojik alanına çarpmasından, emeğin finansallaşma süreci ile olan temasının – öncelikle- devlet ve onun ideolojik alanı üzerinden sağlanmasından ileri gelir. Bu çalışma, finansallaşmanın üzerinde yükseldiği bu ideolojik bağı işaret etmeye odaklanır. Ama bir ilke olarak şu da söylenmelidir ki, bu ideolojik bağı çözmeye, finansallaşma sürecinde sermayenin talep ettiği “beklentiler”den uzaklaşmaya dönük her çaba, yoksul yardımlarından ziyade, birleşik-sınıf hareketi ile temas halindeki bir yoksul hareketi ile diyalog kurmak zorundadır.

yapısal uyum programları devreye sokulurken (Akçay, 2009) diğer yandan krizin en önemli etkisinin görüldüğü toplumsal kesimleri içine alan ve büyük ölçüde Dünya Bankasının finansörlüğünde gerçekleşen sosyal projeler hayata geçirilmiştir (Zabcı, 2009).⁶ Dolayısıyla 2001 krizi sonrası dönemde, Türkiye’de, Dünya Bankası ve Ulusal Merkez Bankası üzerinden gerçekleşen bir tür yeni küresel-entegrasyonun adımlarının atıldığını söyleyebiliriz.

Bu yeni-küresel hamlenin, neden bankacılık faaliyetinin küresel ve yerel ortakları arasındaki bir işbirliğinin neticesinde şekillendirildiği sorusu ise, 2001 krizinin bir adım gerisini ve bir adım ilerisini eş zamanlı olarak ele alan diyalektik bir bakışı zorunlu kılmaktadır. 1970 krizi sonrası ekonomi ile devlet ve toplum arasındaki ilişkiye dair kartların yeniden karılması, bu süreçte finansal sermayenin bir hegemonik fraksiyon olarak ön plana çıkması ve parasal akışın toplumsal alana zorunlu bağımlılığı artık toplumsal pratiklerin, güç dengelerinin ve hatta toplumun beklentilerinin, ruh halinin bir ekonomik değişken olarak görülmesini sağlamıştır.⁷ Topluma ilişkin algıdaki bu kayma, sermayenin en sıradan insani pratiklerle ilişkisini değiştirmiş olup, toplumsal alandaki dengenin istikrarlı kılınmasını verimliliğin en önemli göstergesi halini getirmiştir.

İşte yerel toplumsal aktörleri küresel finansın yönelimleri ile uyumlu kılmaya dönük bu çabaya “sosyal risk yönetimi” adı verilirken, bu yönetimin küresel (Dünya Bankası) ve yerel (Ulusal Merkez Bankası) paydaşları da 2001 sonrası Türkiye’inde daha pro-aktif bir şekilde pozisyonlandırılmışlardır. Söylenbilirse, finansallaşma döneminde küreselleşme, siyasi otoritelerin doğrudan etkisinden uzak bir yerde konumlandırılan küresel ve yerel düzenleyici kuruluşlar arasındaki ilişkiye yaslanan bir ağ olarak betimlenebilir. Ancak Fine’in belirttiği üzere şurası kritiktir ki; “Ağ denilen şey, içinden akıp giden bir içeriğin ve katılımcıların hareketlerinin yokluğunda bir hiçtir” (Fine, 2008: 166). İlgili proje de özünde bu katılımı sağlamaya dönüktür.

Bu dönemde ekonominin toplumsal psikolojiye daha fazla ihtiyaç duymasına ek olarak, bu ekonomik ve toplumsal yönelimleri yöndeş kılmaya odaklanmış devletin da önemli değişimler geçirdiğini söylemek mümkün. Post-kapitalist devlet, neo-liberal devlet, post-fordist devlet vb. farklı adlarla çağrılrsa da, ilgili dönemdeki devletin, ekonomi ve toplumsal alandaki dönüşümlere eşlik eden epistemolojik bir değişim geçirdiği bir vakıadır (Bonefeld ve Holloway, 2007: 159). Birkaç madde altında ilgili değişimleri sıralamak gerekirse şunları söylemek mümkün: İlk

⁶ Aynı paralelde Hirsch, “uluslararası finans piyasasının işleyişini, hâkim metropollerin merkez bankaları ve maliye bakanlıkları ve bunlar tarafından kontrol edilen uluslararası örgütler (Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası) hala önemli oranda belirlemektedir” diye belirtir (Hirsch, 2011: 141).

⁷ “Kredibilite, şeffaflık, güven ve istikrar, beklentilerin idaresi, "kurumsal çapa, yönetim gibi aslında reel ekonomide tam karşılığı tam olarak bulunmayan, ancak finansal değerler sisteminin "kendin söyle - kendin inan" dünyasında kaçınılmaz olan yeni tür sözcükler böylece iktisat yazınında yerlerini aldılar” (Yeldan, 2010: 103).

finansallaşma döneminde devlet gibi makro kavramlarla uğraşmak, bu makro-biçim içerisinde dolaşıma sokulan ve sürekli olarak devlet iktidarının politik yönelimlerine doğru bükülen mikro-iktidar alanlarının da incelenmesini zorunlu hale getirmiştir.⁸

Kapitalizmin bu dönemde giderek daha fazla toplumsala gömülmesi, sermayenin yeniden üretiminin toplumsal alana daha fazla göndermede bulunması, kısacası finansallaşma sürecinin derinleşmesine anlam veren ekonomi ile toplum arasındaki bir tür yeni diyalekt, devlet gibi makro-iktidar odaklarının sermaye ile kurduğu yapısal ilişkinin yanı sıra, bu yapıyı yeniden üreten toplumsal-ideolojik mekanizmaların, mikro-iktidar yapılarının da sürece dâhil edilmesini zorunlu kılmıştır.⁹

İkinci olarak, finansallaşma döneminde, rekabet halindeki küresel kapitalizm için, ulusal devletin parasal çerçeveyi koruması gerekir. Ancak devletin bu kapasitesi, meşruiyet zemini olarak toplumun ve bu toplumun seçimlerine yaslanan politik iktidarların sürece dâhil edilmesi ile zaman zaman kesintiye uğratılır ve/veya en azından demokratik hükümetlerin yönelimlerine bağlı olarak kesintiye uğrama potansiyelini sürekli olarak kendi içinde barındırır.¹⁰ Bu nedenle siyasi iktidarların entelektüel ve toplumsal alanı aynı anda kuşatan ve/veya birbirine bağlayan pozisyonlarından feragat etmesi ile devlet yönetiminin teknokratlara devredilmesi süreci birbirine paralel süreçler olarak gelişir.¹¹ Bir başka deyişle, devletin yöneleceği ekonomik-sınıfsal çıkarlar toplum tarafından değil, merkez bankası benzeri bağımsız ve teknokrat yapılar tarafından belirlenir. Bu noktadan sonra, şeffaflık, hesap verebilirlik, güvenilirlik benzeri demokratik çağrışımlar, bu bağımsız yapıların tercihleri ile toplumun beklentilerini birbirine paralel hale getirmenin aracı olarak ideolojik bir manevra alanı olarak işlev görür.

Ancak üçüncü olarak şu da vardır ki neo-liberalizm tarafından çerçeveslendirilen ekonomi ve siyaset arasındaki yeni ilişkide, devlet bir yandan ekonomik alanın dışına çıkarılıp, ekonomik süreçler devletin doğrudan müdahalesinin ötesine taşınırken, bir yandan da hem bütün olarak devletin kurumsal varlığı hem de devlet elitlerinin sınıfsal varlığı ekonomik işleyişin sürekliliğine, sorunlarından arındırılmasına ve ortaya çıkan vergi gelirlerinin artışına

⁸ Jessop, bu hali “Poulantzas ile Foucault arasındaki gerilimli ilişki” olarak tarif eder (Jessop, 2008: 260-261).

⁹ Nitekim bu zorunluluk, devleti bir toplumsal ilişki olarak tasavvur etmenin, bu ilişkiyi sürekli ayakta tutacak kültürel araçların önemini vurgulamanın da imkânını yaratır. Ekonomik alan ile kültürel alan, maddi üretim süreçleri ile simgesel yeniden üretim süreçleri ancak bu vasıta ile birbirine bağlanabilir (Poulantzas, 2004: 387).

¹⁰ Bu süreç nedeniyle olsa gerek, Alesina ve Sachs (1988: 64), “seçimlerin olmadığı ve tek partinin olduğu” durumun, finansallaşma açısından “ideal bir durum” olarak kabul edildiğini belirtir.

¹¹ Bourdieu’nun deyişiyle, “Piyasa mantığını engelleyen her türlü kolektif yapının yok edilmesi” işi, “ekonomik verimlilik”, “piyasa güveni” gibi kavramlara sarmalanan bu teknokrat yapılar tarafından yerine getirilir (Bourdieu, 1998).

yol açacak biçimde kârlılık oranının yüksek olmasına bağlı hale gelir (Jessop, 2008: 242). Dolayısıyla ön kapıdan kovulan, üretimin ana çekirdeğinin uzağına taşınan devlet, arka kapıdan yine sermaye verimliliğinin hizmetine girer, dolaşım kanallarını potansiyel engellerinden arındırma işlevini yüklenir. Zira sermaye, her ne kadar üretim süreçlerini belirleyebilse, işletme-ici değer süreçlerini yönetebilse de, aynı sermayenin kârlılığı işletmenin sınırlarını aşıp toplumsal alana taşar ve dolaşım süreçlerinin istikrarlı bir işleyişe sahip olmasına bağlıdır.

Dolayısıyla sermayenin yeniden üretimi, toplumsal süreçlere ve bu süreçlerin yönetilmesine, paranın toplumsal alanı kesen koridorlarının ıslah edilmesine, paranın çevriminin toplumsal çapaklarından arındırılmasına doğrudan bağlıdır; nitekim sosyal riski azaltma projesi de, paranın çevriminde potansiyel risk unsuru olan toplumsal unsurları, risk olmaktan çıkarma ve mevcut büyüme retoriğine dönük olası karşı-duruşları sistemin kendi içinde absorbe etmeye dönük bir proje olarak işlev görür.¹² Nitekim, Dünya Bankasından sağlanan 500 milyon ABD doları finansman eşliğinde, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğünün koordinatörlüğüne dağıtılan maddi destek için formüle edilen "yaşanan ekonomik krizin muhtaç nüfus üzerindeki etkisini azaltma" söylemini bilim diline tercüme edecek olursak ortaya çıkan sonuç şudur: Küresel sermaye, bizatihi kendi yıkıcı doğasından kaynaklanan insani tahribat kendisine dönmeden, kendi doğasını yıkıma uğratmadan etkisini azaltma gayretindedir ve nitekim bu noktada sorunun bizatihi kendisi, kendisini çözüm olarak sunmaktadır. Anlaşıldığı üzere, buradaki değiş-tokuş yalnızca ekonomik değil, ideolojiktir de...

---

¹² Örneğin, OECD tarafından Mayıs 2013 tarihinde yayınlanan gelir eşitsizliği ve yoksulluk raporunda bu husus dolaylı bir yoldan da olsa işaret edilmektedir. Buna göre, "gelir eşitsizliği, 2010 yılından bu yana, son 3 yılda, oransal olarak önceki 20 yıldan daha fazla artmıştır. OECD ülkelerinde en zengin yüzde 10 ile en fakir yüzde 10 arasında ortalama 9,5 kat fark varken; bu oran –sırasıyla- Şili, Meksika, Türkiye, ABD ve İsrail'de en çok, İzlanda, Slovenya, Norveç ve Danimarka'da en az olarak belirlenmiştir. Nitekim Türkiye'de bu rakam, 15,1'e kadar yükselmektedir. Yine yoksulluk oranları, Danimarka ve Çek Cumhuriyeti'nde nüfusun yüzde 6'sı dolayındayken, bu oran Şili, Türkiye, Meksika ve İsrail'de yüzde 18-21 dolayındadır" (OECD, 2013b: 3 ve 5). OECD, sosyal harcamaların kesilmesinin önümüzde yıllarda daha büyük eşitsizlik ve yoksulluk riskini doğuracağını işaret ederken; OECD Genel Sekreteri Angel Guriya, "bu endişe verici bulgular, hükümetlerin, toplumun en 'kırılgan' kesimlerini korumasının, en az kamu harcamalarını kontrol altında tutması kadar önemli bir görev olduğunun altını çizmektedir" diye belirtir (OECD, 2013a). Dolayısıyla kamu harcamalarını azaltma, kamu yatırımlarının merkezi oluşturduğu üretim ve istihdam temelli bir büyüme retoriğini terk etme yönelimi ile bunun yerini alan ve paranın küresel akışına bükülen yeni retoriğin emekçiler üzerindeki tahribatını dengeleyecek bazı mekanizmalara ihtiyaç bulunduğu anlaşılacaktır. Aksi takdirde buradaki toplumsal "kırılganlık", finansal "kırılganlık" haline gelecektir ki, sosyal riski azaltma projesinin yerleştiği zemin tam da burasıdır.

Sosyal Riski Azaltma Projesinin Politik ve İdeolojik İçerimleri

Nitekim, Sosyal Riski Azaltma Projesinin Hızlı Yardım Bileşeninden yararlanan “girişimciler” ve bu kişileri destekleyen kamu birimi yöneticileri ile Bitlis, Çanakkale, Çorum, İzmit ve Kayseri illerinde 2007-2010 yılları arasında yapılan görüşmeler de bu ideolojik çerçeve içinde düşünülmelidir; proje üzerinden hem ulusal devlet hem de küresel sermaye bağlanmayı salık veren bir ideolojik çerçeve içinde... Ve görüleceği üzere, hem coğrafi hem de tarihsel olarak Türkiye’nin farklı noktalarında yer alan insanları bitişiren, biraraya getiren maddi bir zeminin hemen yanı başında seyreden ve aynı insanları birbirinden uzaklaştıran, kopartan bir anlatı, sürekli kendine dönen bir sabit anlam, kısacası bir ideolojik-hegemonik halin de varlığı bir vakıa’dır. Devleti kuşatan “hale”den aynı oranda gözleri kamaşan insanların, devlete karşı birarada hareket etmelerinin önüne sürekli setler çeken bir vakıa...

Dünya Bankası’nın yoksulluğu algılama biçimine ilişkin bazı kavramsallaştırmaları, Sosyal Riski Azaltma Projesi kapsamında destek verilen girişimciler ve destek veren kamu görevlilerinin söylemlerinde izlemek mümkün; dolayısıyla projenin yalnızca ekonomik bir destek mekanizması olarak değil, aynı zamanda yoksulluğa ilişkin anlamın paylaşıldığı bir ideolojik aktarım mekanizması olarak işlevlendirildiğini belirtmek gerekir. Kişilerin kendi yoksulluklarının kaynağına ve/veya kendi varoluşlarına ilişkin kavrayışlarına müdahale eden, bireylerin öz-düşünüm süreçlerini kesintiye uğratan, en nihayetinde yoksulluğa ilişkin sabit bir anlamın, bireysel katılımlar üzerinden egemen anlatı haline gelmesini sağlayan bir ideolojik manevra alanı, projenin payandalarından biri olarak değerlendirilmelidir.

I.

Yapılan görüşmelerden de görüleceği üzere, bu ideolojik alan, bireylerin söylemlerinde yankılanmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar Dünya Bankasının yönelimi, “balık yemeyi değil, balık tutmayı öğretmek” şeklinde ifadelendirilse de, kişinin mikro-krediler yoluyla piyasaya dâhil olmasını, ekonomik faaliyetler içerisinde yer almasını ve hatta zamanla istihdam yaratması gibi temel ekonomik mefhumları içerse de; bunun yanında yoksulların seslerini duyurmalarını, kendilerini kamusal kılmalarını, kendilerini çevreleyen toplumsal-çerçeveleri geriletmelerini içeren birtakım saikler de içermektedir.

Örneğin Bitlis’ten Ruşen’in belirttiği üzere:

Böyle bir projeye başvurmamızın amacı, kadının yerinin sadece mutfak olmadığını göstermek, dört duvar arasında kalmak yerine bir şeyler üretmeyi istemektir (...) Tatvan’da kadının yeri ev olarak gözüktüyor, yani evinden dışarı çıkamıyor. Çarşıya bile çıkmak için kaynanasından veya

kayınbabasından izin alarak çıkabiliyorlar. Yani böyle kalıplaşmış bir hayat söz konusu (...) Dokuz arkadaşımızla tek ortak noktamız çok çocuklu ailelerden gelmiş olmamız, hiçbir sosyal güvenceye sahip olmamız (...) Sonra ailelerin kadınların çalışması konusunda sıkıntıya sokmaları; yani kadın çalışmıyor burada. Bir kalıplaşma sistemi var, yani at gözlüklü bir sistem var burada. Kadın burada çarşıya çıkamıyor. Kadın bir şeyler yapamıyor. Kendisini ifade edemiyor.

Anlaşılacağı gibi, bir kadının, “kalıplaşmış”, “dört duvar” ile çevrelenmiş, “at gözlüklü” bir yapıyı aşması, “kayınbaba ve kaynana”nın varlığında simgeleşen gelin olma, bu rol üzerinden bir aileye dâhil olma halini geriletmesi, “mutfak”tan çıkıp “çarşıya” girebilmesi bir başka deyişle, piyasa ile temas etmesinin temel kültürel-motivasyonları olarak ön plana çıkıyor. Bu noktada, “mutfağın” alternatifinin “çarşı” olarak idealize edilmesi, finansallaşma sürecinde arzu edilen kamusal alan-özel alan ilişkisi açısından kritik bir öneme haiz.

Yine Çanakkale’den Sezen’in söylediği üzere:

Evlilik zamanı, ilk 1-2 sene çok düzenliydi. Güzeldi. Eşimle beraber çok iyiydik, şartlarımız güzeldi. Kendi dükkânlarımızda çalışıyorduk fakat krizden dolayı dükkânı kapatmak durumunda kaldık, ondan sonra tabii ister istemez peş peşe gelen sıkıntılar başladı (...) Derken zorlu bir evlilik hayatından sonra eşimle anlaşamadığımıza karar verip ayrıldık (...) Yani sonuçta geçim sıkıntısı çeken insandım. Çocuğumla beraber bir yerlere gelmeye çalışıyordum. Çocuğumun masrafı var. Kreşe gidiyordu tabii bu arada, ben çalışırken onları karşılayabilmem için kendime yeniden bir yön çizmek istedim.

Görüldüğü gibi, burada da, bir kadının, aynı zamanda bir –eski- “eş” ve “anne” olmasından kaynaklanan yükümlülükleri, ekonomik kriz halinin çökerttiği aile yaşamından geri kalanları, yine/yeni başlayacak bir ekonomik süreç vasıtasıyla başka bir noktaya taşıma gayreti, temel kültürel motivasyonlar olarak ön plana çıkıyor.

Bitlis’ten Ruşen’in öyküsüne yeniden dönecek olursak:

Böyle bir işyeri açmakla birlikte kendimiz adına evde bir değişim oldu. En azından kendimizi ifade edebiliyoruz (...) Yaşadığımız sorunlar da oldu. Öncelikle kredi aldığımız zaman makinelerimizi aldık. Makineleri aldığımız zaman elimizde sermaye kalmadı. Kumaş alamadık, iplik alamadık (...) Bir şeyler satamasak da yapamasak da kendimizi ifade etme olanağımız oldu (...) Bundan sonraki hedeflerimiz: Eğer pazarlama konusunda bize destek olunursa diğer illere dağıtım yapabilmek için iş yerimizi büyütmeyi düşünüyoruz (...) Bu proje neden önemli? Çünkü kadının yerinin mutfak olmadığını, kadın sadece eviyle sınırlı kalmadığını ifade edebildiği için

önemli. Kendi ekonomik özgürlüğümüzü kazanmak için böyle bir projeye başvurduk (...) Sadece çocuk büyütmeyle sınırlı kalmayacaklar, çocuk doğurmakla sınırlı kalmayacaklar. Büyüklerimizden biraz daha destek bekliyoruz (...) Yani kadın olduğumuz için horlanmak istemiyoruz.

Görüldüğü üzere, Sezen'in yukarıdaki "anne"lik mefhumu üzerinden dile getirdiği motivasyona rağmen, Ruşen, tam da karşıt bir noktadan konuya yaklaşmış, yalnızca "çocuk" üzerinden işaret edilen bir kadınlık halini olumsuzlaştırarak, ürünlerin pazarlanmasının önemine dikkat çekiyor. "Kendini ifade etme" ile başlayan bir söylem, "sermaye", "makine", "pazarlama" göndermelerıyla son buluyor. Bu kavramlar, temel motivasyonu "kültürel mahrumiyet" olan bir süreçte, bu hali geriletmeye dönük olarak bir ekonomik zeminin parçaları olarak tasavvur ediliyor.

Diğer yandan, yukarıdaki bu parçalı-özgürlük algısı, "yoksul" olarak çağrılan bireyleri, bir arada tutan sınıfsal bağların birtakım kültürel varoluşlarla ikame edilmesini, bir adım sonrasında da zemini sınıf olan bir siyaset anlayışının algı sınırlarının uzağına taşınmasına neden olmaktadır (Harvey, 2003: 139).¹³ Bu yolla, yani düşünce ve siyaset geleneğinin yeniden kurulması yoluyla, mülkiyet ve bölüşüm ilişkileri üzerinden yapılacak tahlil ve çözümlemeler de etkisizleştirilmiş olmaktadır; bir başka deyişle, Dünya Bankası tarafından dillendirilen söylem ile bu söylemin yaslandığı yapısal bağlam arasındaki makas giderek daha fazla açılmaktadır.

Nitekim "sınıf" genel başlığının daha tikel düzeydeki kültürel kategorilerle ikame edilmesi, yakından bakıldığında yalnızca politik değil kültürel bazı sorunları da beraberinde getirir. Zira sermaye-emek ilişkisinin yerine, örneğin erkek-kadın ilişkisinin alması, hayırseverliği özendiren ve kamusal kaynakları geride tutan bir sosyal politika anlayışı ile birleştiğinde mevcut toplumsal cinsiyet rollerinin devamı yönündeki genel eğilimin de sürmesine imkân tanır. Bir başka deyişle, kadınların seslerini duyurmaları, bunun için kamusal alana girmeleri ve en kamusal olarak yüceltilmesi itibarıyla piyasa ile temasları; erkeklerin aile reisi olarak rollerini devam ettirmeleri, bir bütün olarak ailenin geleceğine dönük rasyonel adımları atmaları ile çelişkili bir durum oluşturur. Erkeği çevreleyen ekonomik, kadını çevreleyen toplumsal çerçeveleri aynı anda geriletmeyi hedefleyen bir proje, zorunlu olarak erkek-egemen ideoloji ile yoğrulur, yapısal olarak ona bükülür.

---

¹³ Nitekim Dünya Bankasının çerçevesini çizdiği etkili bir "yoksulluğu azaltma stratejisinin" önemli boyutlarından birisi, "Güçlendirmeyi Olanaklı Kılma: Devlet Kurumlarının yoksullara daha fazla hesap verir ve duyarlı hale getirilmesi, yoksulların siyasal süreç ile yerel karar alma mekanizmalarına katılımlarının artırılması; cinsiyet, etnisite, ırk ve sosyal statü farklılıklarından kaynaklanan sosyal engellerin kaldırılması"dır (World Bank, 2000/2001: 6-7 ve 32-40).

Nitekim Çorum’dan Necmi’nin anlattığı üzere:

Şimdi ben anlaşımadım, ayrıldım, zoruma gitti hiçbir sebep yokken. Birine vardı, ondan da boşandı. Öbürüne vardı, oradan da boşandı. Şimdi babasının evinde. İnsan biraz ‘kızım bunların biri kötü, hepsi mi kötü; insan biraz hatayı kendinde arayacak’ der. Sabır, ben çok sabrettim ama nereye kadar sabredeceksin. Akşam dükkânı kilitliyorsun, eve gidiyorsun, evde yemek yok, yemek getir diyorsun. Git ısıt da getir falan deniliyor; yani kadın kadınlığını bilecek, erkek de erkeklğini bilecek. Ben gidiyorum akşama kadar kaç kişiye hizmet ediyorum; sen bana bir yemek getirmediikten sonra benim için hiçbir anlamı yok bu işin (...) Sonra da işte eşya aldım, eşya dizdim falan derken Allah yüzümüze baktı. Allah devletimize zeval vermesin, devlet bize sahip çıktı burayı açtık.

II.

Görüşme yapılan “girişimcilerin” söylemlerinden çıkarsanacağı üzere, proje tarafından desteklenen kişiler ancak emekleri vasıtasıyla kendilerini yeniden üreten işçi sınıfı mensuplarıdır. İster üretim ilişkileri içindeki nesnel konumlarından yola çıkılsın, isterse de daha deneyimsel bir perspektiften öznel pratiklerine bakılsın, bu kişiler, değer-biçimi tarafından çerçevesi çizilen ve devlet-biçimi tarafından dolayımlanan bir alan içerisinde hareket ettiklerinden ve bütün çabaları sermayenin denetimine tabi olduğundan, bu kişilerin işçi sınıfına mensup olduğunu söylemek gerekir.

Çanakkale’den Fevzi’nin öyküsü bu konuda bize çok şey söylüyor:

Tamirci olarak çalışıyorum. İstanbul’da başladım bu mesleğe. İstanbul’dan belli bir süre sonra Arabistan’a gittim. 15 yıl Arabistan’da çalıştım. Hidrolik direksiyona otomatik şanzıman üzerine; değişik arabalar üzerine, yabancı arabalar... Arabistan’dan 2004’ün temmuzunda döndüm geriye ve atölye açmak istedim. Türkiye’deki piyasayı bilmediğimden, maddi imkânım da olmadığından dolayı açamadım. Bir atölyede bir arkadaşım vasıtasıyla yevmiye usulü çalışmaya başladım (...) Düzenli bir hayatımız yoktu. Akşam sabah belli değil, çalıştığımız şey belli değil. Yevmiye bir gün çalışırsın 3 gün çalışmıyorsun, öyle olunca muhakkak tabii ki geçim sıkıntısı oluyor. Ne bileyim işte bir kira ödemesi, bir yaşam, yemek içmek, giyim yani; üç beş de borcumuz vardı, düğün yaptık. Borçlandım düğün yapınca; geçim sıkıntısından buraya müracaat ettik.

Bu noktada, projenin içerimlerinden birisinin, bireylere, bir tür “piyasa bilgisini” aktarmak, onlarla sağlıklı bir piyasa işleyişine bükülecek enformasyon paylaşımını gerçekleştirmek olduğu söylenebilir.¹⁴ Diğer yandan, bireyleri birer

¹⁴ Bu, finansallaşma sürecinde piyasa ile temas edecek olan toplumsal aktörlerin “bilişsel kısıt”ını ortadan kaldırmaya dönük bir yönelimdir. Aktarılan enformasyon marifetiyle bir

"girişimci" olarak donatmak suretiyle onları hem "düzenli bir hayata" kavuştururken hem de onların mevcut düzensizliğinin, yönü kestirilemeyen davranışlarının, sermayenin karşısında bir risk olma potansiyelinin önüne geçilmiş olur. Bu yolla bireylerin, ekonominin gidişatına ilişkin "makul" bir beklentiye ve davranışsal yönelime sahip olması beklenir.

Diğer yandan Çorum'dan Mustafa Kemal'in hikâyesi de aynı yönlü farklı vurguları içeriyor:

Daha önce sene 94'e kadar inşaatlarda çalışıyordum. Babamla birlikteydim. Sene 94'te işyeri açtım. Sene 99'da geri kapattım. Yine inşaatlarda çalışmaya başladım (...) Sene 94'ten 99'a kadar bağ-kur kaydım vardı. Bağ-kur primlerini yatıramadım. Bağ-kur'a borçluydum (...) Bizim sosyal güvencemiz yoktu, devamlı bir işte çalışıp bağ-kur'umuzu yatırıp yarın bir gün emekli olma telaşı vardı.

Aynı paralelde Kayseri'den Bülent ile Faruk'un hikâyesini dinleyelim:

Daha önce Bünyan'da bulunan battaniye fabrikasında, fason battaniye kenarını dikiyorduk. Daha sonra da fabrika battaniye'yi bırakıp kumaşa geçtiğinden dolayı bizim işimiz bitti (...) Eski çalıştığımız işyerimizde sosyal güvencemiz, sigortamız yoktu fason çalıştığımız için.

Dolayısıyla kapitalist ekonominin bizatihi kendi mantığı gereği emeği, sermaye açısından bir maliyet unsuru, sosyal güvenlik harcamalarını ise, devlet ve onun bütçe hedefleri açısından bir risk olarak görme hali, sürekli güvencesizleştirme ve bireylerin geleceğe ilişkin korkuları üzerinden kendi devamlılığını yeniden üretme hali, bu kez görelî olarak biçim değiştirerek, sosyal riski azaltma projesinin zeminine yerleşir. Özellikle fason üretim ve esnek istihdam biçimlerine eşlik eden toplumsal risklerin, bütün olarak sermayenin değerlendirilmesi sürecine sirayet etmemesi için, yine devlet eliyle geriletmeye, bireylerin sosyal güvenlik ve emeklilik hedeflerine odaklanması marifetiyle ötelenmeye çalışılır.

Nitekim İzmit'ten Selim'in net bir şekilde ortaya koyduğu gibi:

İlk iş deneyimim afet bölge koordinatörlüğünde olmuştu. Bu da 1999 Marmara depreminde kurulan bir koordinatörlüktü. Yaklaşık orada dört buçuk yıl kadar bir görev yaptım. Ondan sonra sürekli işsiz kaldım, feshedildi sözleşmelerimiz. Sürekli iş arayışı içerisindeydim. İşçi bulma kurumunda da ayriyeten kaydım var ama bütün bu çabalarım boşunaydı, olmadı.

---

yandan toplumsal aktörlerin beklentileri ve davranışları, sağlıklı bir piyasa için "rasyonel" kılınırken, bir yandan da özellikle çevre ülkeler açısından zorunlu olan "parasal kısıt" - sürekli olarak- yeniden inşa edilir. Dolayısıyla mikro düzeydeki başlayan bir bilgi faaliyeti, bütün olarak ekonomi-politik yapının yeniden üretimi ile son bulur. Bu konuda bkz. Simon, 1991; Baker, 1984: 778; Marazzi, 2010: 26 ve Akçay, 2009: 151-152.

Dolayısıyla bu durum bir olgusal gerçeklik olarak karşımızda dururken, işçi sınıfı-içi mensubiyetleri yoksullar, yaşlılar, kadınlar vb. bazı alt-risk gruplarına ayırmak ve bu ayrıma yaslanan politikalar üretmek, hem birleşik bir sınıf hareketinin önüne geçmek hem de Dünya Bankası, IMF ve Ulusal Merkez Bankaları üzerinden işleyen finansal sermayenin gezindiği toplumsal çatlaklar bulmak/yaratmak açısından ideolojik-politik bir içerime sahiptir.¹⁵

III.

Dünya Bankasının sosyal riski azaltma projesinde somutlaşan toplum tasavvuru, değişen devlet-toplum ilişkisi açısından da oldukça önemli. Bu yeni anlayışa göre, yoksulluk, bireysel, münferit bir sorun olmakla birlikte, bireylerin beşeri sermayesini arttırmaya¹⁶ ve onları piyasa ile daha yakın temas etmeye yönelten, en nihayetinde emeğin artan metalaşmasına paralel azalması beklenen bir sorundur; vatandaş olmaktan kaynaklanan haklar ve bu hakların genişletilmesine dönük kamu müdahalesi anlamsız/verimsiz olarak kabul edilir, herkesi ortak bir norm etrafında birleştiren temsiller, parçalı olanları ile yer değiştirir.¹⁷ Örneğin Ayşe Buğra, 1986 yılında kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu’nu hayırseverliği ağır basan, kamu kaynaklarının daha geride tutulduğu, devletin sürece ancak hayırseverliği özendirerek için müdahil olduğu bir sosyal politikanın parçası olarak değerlendirirken; yeşil kart uygulamasını “hak temelli” bir anlayışın ürünü olarak görür (Buğra, 2008: 218).

Oysa görüşmelerden çıkarsanacağı üzere, projeden yararlananlar nezdinde, yeşil kart, kişisel bir eksikliğin, sağlık kuruluşlarında bürünülen bir mağduriyetin ifadesi olurken; SYDF tarafından sağlanan destekler, bireysel düzeyde yaşanan manevi bir rahatlamamanın, mesleki anlamda büyük bir adımın göstergesi olarak yüceltilir. Bu yolla “hayırseverlik merkezli anlayış” ile “hak temelli anlayış”

¹⁵ Cangızbay’ın konuya ilişkin olarak “tren” ve “kompartment” kavramlarıyla kurduğu analogi ilginç gözüküyor: “Yeni Dünya Düzeni’nin paradigmasında emek sömürsü, sermaye-emek çelişkisi, işçi-patron çatışması yok; çatışacak olanlar, medeniyetler; yani dinler, mezhepler, kültürler, etnisiteler, diller vb... Globalleşme dedikleri de, herkes kimliğine sahip çıkmak adına kendi kendisini kendi kompartmentına sıkı sıkıya hapsederken, trendeki ortak alanların, koridorların insandan temizlenip uluslarüstü sermayenin emrine verilmesi, katırı bir uçtan bir uca hiçbir engele takılmaksızın kat ve kontrol edebileceği şekilde” (Cangızbay, 2009).

¹⁶ “Beşeri sermayenin korunması için sosyal güvenlik ağının kurulması” gerekliliğine ilişkin vurgu, projenin gerekçelendirilmesindeki önemli hususlardan birisidir (World Bank, 2001: 4).

¹⁷ Nitekim Hirsch’e göre, “Neo-liberal küreselleşme harekâtı, tekil devlet sınırları boyunca sömürülen ve hükmedilenlerin bölünmesi ve parçalanması ve sermayenin hareket kabiliyetinin arttırılmasıyla birlikte merkezi hedefine şimdilik ulaşmıştır (...) Tüm bunlar sosyal çatışmaların, milliyet, ırk ve etnisite-din temelli çatışmaların güçlenmesine ve çeşitlenmesine yol açmaktadır. Toplumun bununla bağlantılı şekilde kutuplara ayrılması devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi yakından etkilemektedir” (Hirsch, 2011: 211-212).

arasındaki toplumsal itibar farkı, -bu kez tersi yönde- yeniden kurulur. Nitekim aşağıda metinlerde görüldüğü üzere, "yeşil kart üzerinden sağlık hizmetlerine ulaşma" konusunda yaşanan "eziklik", bireylerin kendi prim ödemelerini yapması veya sağlık poliçeleri marifetiyle "kendi ölümleri üzerine konan fiyatı satın alması" (Zelizer, 1983) vasıtasıyla giderilir.

İzmit'ten Selim'in deneyimi bu konuda oldukça net:

Sosyal güvencemizin olması çok güzel her şeyden önce; bir işyeriniz olduğu zaman haliyle bağ-kur'lu olmak zorundasınız. Yeşil kartla gittiğinizde hastaneye daha farklı muamele görüyorsunuz (...) Fakat işte SSK veya Bağ-kur karnenizle gittiğinizde daha farklı muamele görüyorsunuz çünkü ben her ikisini de yaşadım. Her ikisini de yaşadığım için biliyorum. Bu çok güzel, sonuçta rahatsızlanıyoruz zaman zaman, ama böyle daha bir gururla gidiyorsunuz hastaneye; çünkü sizin yatırmış olduğunuz bir prim var. Ve o birim, SSK veya Bağ-kur, o birim size bakmak zorunda. Yeşil kartlı olduğu zaman daha bir ezik gidiyorsunuz hastaneye daha bir farklı gidiyorsunuz hani, ama şimdi daha bir farklı; yapmak zorundasın diyebiliyorsun. Karşı tarafa konuşabiliyorsun, hakkını daha rahat arayabiliyorsun; öbür türlü zaman zaman susmak zorunda kalıyorsun: Ama şimdi susmuyorum diyorum, sen bunu yapmak zorundasın. Çünkü ben sana primi ödüyorum.

Yine Çorum'dan Necmi'nin ifade ettiği üzere:

Şimdi her şeyi devletten beklememek gerekir, gayret edeceksin; ben bu işi yapacağım, kazanacağım diyeceksin. Allah verir; devlet hangi birine iş yapsın. Bir de öyle insanlar duyuyoruz, adamın motoru var şunu var bunu var, bir de utanmadan devletten kömür istiyor (...) Bağ-kur'um var ödeyemedim, borcum var ödemeyi istedim ama çaresizim nasıl vereyim. (...) Zaman zaman ödeyeceğim onu, gayret edeceğim; yaş geçiyor artık, bir emekliliğim olsun, hiç olmazsa oğlumun neyin gözüne bakmayım (...) Allah razı olsun devletimizden milletimizden...

Yukarıdaki mukayese, modernizm ve postmodernizm arasındaki ilişki üzerinden de yapılabilir. Hak temelli, bütün eşitsizlikleri bütüncül bir hukuksal-norm üzerinden eşitleyen modern bir anlayış ile "hak" kavramını kültürel bir tahayyül içinden, farklı varoluşlara göre farklı olarak yorumlayan ve bu farklılıklar arasındaki eşitsizlikleri, avantajlı durumda olanın diğerine yapacağı maddi "lütuf" üzerinden yeniden yorumlayan bir anlayış bu noktada karşı karşıya gelir. Yoksunluk, sessizlik, dışlanmışlık vb. "manevi yoksunluklar", "maddi fedakârlıklar" vasıtasıyla geriletir; manevi rahatlama, maddi olarak verimli olmanın önündeki engelleri kaldırarak, kişinin daha yüksek bir motivasyonla piyasaya dâhil olabilmesine imkân tanır. Kişilerin kendi hayatları ve gelecekleri konusundaki endişeleri, kapitalizme içkin olan ve sürekli yeniden üretilen bu endişeler bir anda biçim değiştirerek, sağlıklı işleyen bir piyasanın ve küresel para akışının temel

işlemsel değeri halini gelir.¹⁸ Bu doğrultuda dünya bankası benzeri küresel ve merkez bankası benzeri ulusal düzenleyici kuruluşlar üzerinden, paranın yönetimi, psikoloji yönetimine paralel hale gelir (Ercan, 2005: 18-19). Bu paralelliğe yönelen dil/söylem de, burjuva felsefesinin temel yönelimlerinden birisini devam ettirir: "tüm sosyo-ekonomik kategorilerin, öznel-psikolojik ve biyolojik kategorilerle değiştirilmesi" yönelimini... (Volosinov, 1987: 26-27). (Her şeyi devletten beklemeyin, devlet sizin babanız değil, -yada aşağıdaki gibi- alın teriyle kazanmak daha üstün söylemi vs.)

Bunun bir örneğini Çorum'dan Mustafa Kemal'in söyleminde izlemek mümkün:

Şimdi Allaha şükür bizim işimiz sezonluk, üç ay veya dört ay. Ben 4. ayda dükkânı kapatıp 9. ayın 1'ine kadar yine inşaatlarda çalışmaya devam ederim (...) Şimdi burası benim işyerim, 4 aylık süre zarfında açık olduğum vakit benim evimin hemen hemen 1 senelik masrafını karşılıyor (...) Şimdi bunun geri dönüşümü var yalnız, elde gelenle öğün olmuyor. Senede bir sefer yardımla geçim olmuyor, kendi alınının teriyle kazanmak daha üstün.

IV.

Projeden faydalanan "girişimciler"e destek verilmesi hususunda kamu görevlileriyle yapılan görüşmelerde "aile kurumunun devamlılığı" vurgusunun önemli bir meşruiyet zemini olarak işlev gördüğünü söyleyebiliriz. Zira özellikle 2001 krizi sonrası başlatılan Sosyal Riski Azaltma Projesi benzeri süreçlerinin önkoşulu, devletin özellikle finans tarafındaki kuruluşlarının yeniden düzenlenmesini de içeren bir yapısal uyum programının hayata geçirilmesi olmuştur. Küresel alandan başlayan yerel ölçekte devam eden ve yine küreselde sona eren bu çevrimin, paranın çevriminin önkoşulu, bu çevrime engel teşkil edebilecek sosyal hareketlerin engellenmesi, bir başka deyişle toplumsal kadastronun yeniden biçimlendirilmesi olduğundan, aile bu yeni biçimin bireylere aktarılacağı bir kurum olarak hala karşımızda durmaktadır. Kısacası, yeni düşünce geleneği, yeniden aile kurumu tarafından taşınmakta, "toplumsal yapışma" bu vasıtayla sağlanmaktadır; sermayenin eğilimleri, devletin ardından bu kez de aile tarafından bir kez daha dolayım lanmaktadır.¹⁹

¹⁸ Zira, "açlığın sınırında ya da bu sınırı çoktan aşmış olan insanların haklı tepkileri, DB ve IMF'nin en azından görünürde üzerine titredığı 'istikrarlı ve kendilerinden yana' bir siyasal rejimi tehlikeye düşürebilmektedir" (Zabcı, 2009: 100).

¹⁹ Akerlof ve Shiller, finansallaşma sürecinde devlet ve aile arasındaki ideolojik paralellikten yola çıkarak, "Ebeveynlerin görevi çocuğa özgürlük tanıyan, ama aynı zamanda onu kendi hayvansal güdülerine karşı koruyan mutlu bir yuva oluşturmaktır" diye belirtirler (Akerlof ve Shiller, 2010: 13-15).

Vakıf Müdürü Türker'in söylediği üzere:

Hazırlanan bu dosyalarla (...) arkadaşımıza kardeşiyle beraber kendi geçimlerini sağlayabilmesi için on iki bin YTL değerinde gemi maketi imalatı ve ağaç işleri üzerine krediyi onaylayarak bir ailenin kurtulmasına sebep olduk.

Aynı yönlü bu vurguyu farklı bir şekilde ifade eden Vakıf Müdürü İsmet'i dinleyecek olursak:

Yalnız, Selim'in gözlerinde bir sıkıntısı vardı. Muhtemelen bu yüzden projesi, bu işi yapamaz diye reddedildi. Ancak Selim özürlü bir vatandaş olmasına rağmen elini açmakta sıkılan, kendi ayakları üzerinde durmayı isteyen, çok azimli kararlı bir vatandaşımız; bu işi ailecek, hep beraber yapmak istediklerini belirterek bize tekrardan müracaat ettiler (...) Projelerini revize ettik ve kurul kararıyla rapor tutarak 'bu işi bunlar ailecek yapacaklar, çok ihtiyaçları var, hayata tutunacaklar ve kendi geçimlerini sağlayacaklar' diye rapor ettik; Ankara'ya gönderdik ve projeleri ikinci defada onay aldı.

Kamu görevlilerinin dillendirdiği ikinci husus, sosyal riski azaltma projesinin asıl yönünü oluşturan ekonomi-dışı unsurlara ilişkindir. Yoksulların güçlü kılınması, sesini duyurabilmesi, mevcut fırsatlara ulaşabilmesi ve en nihayetinde kendi ayakları üzerinde durabilmesi vurgusu, projenin esasına ilişkin bu vurgu, temsilcilerin söylemlerinde de yankılanmaktadır. Bireylerin kendi hayatlarını idame ettirebilmek için gerekli olan kaynakları devletten bir hak olarak talep etmek yerine, proje vasıtasıyla piyasa ile temas etmeleri salık verilmektedir.

Nitekim Kaymakam Ahmet'in belirttiği üzere:

Biz vakıf olarak vatandaşlarımızdan şunu istiyoruz: her ay ve her seferinde vakfa yardım için müracaata bulunmak, yardım talep etmek yerine; proje yardımları talep ederek, proje yardımlarına başvurarak, kendi geçimlerini kendilerinin sağlamalarını istiyoruz. Ancak bu noktada yeterli başvuru aldığımızı söylemek mümkün değil. Vatandaşlarımız daha çok doğrudan nakit olarak yapılan yardımlara başvuruyorlar.

Yine Vakıf Müdürü Hüseyin'in aynı paralelde ifade ettiği üzere:

Buradan diğer vatandaşlarımıza da seslenmek istiyorum: Kendi gelirlerini, kendi geçimlerini sağlamaları, kendi ayakları üstünde durmaları için bu tür projelerden yararlanmaları için duyuruda bulunuyorum (...) Vatandaşlarımızın el açmak yerine; kendi becerilerini, kendi alın teri ile geçimlerini sağlamaları yönünde bizlere müracaat etmelerini, bu projelerden yararlanmalarını talep ediyorum.

Ve en nihayetinde tüm bu gündemin temeli olan; ekonomik, politik ve ideolojik derelerin aktığı, bu alanların tamamını bünyesinde toplayan bir havza;

piyasa...²⁰ Paranın akışı, bu akış sırasında kat'ettiği toplumsal mesafe, yerel ölçekte kendini yeniden üretip sürekli olan başladığı yerde süreci noktalaması, ulusal devletler tarafından toplumsal aktörleri piyasaya daha fazla entegre edecek “yönetişim”²¹ benzeri politik manevraların yapılması ve piyasanın “eşitleyici-özgürleştirici” gücüne yaslanarak, piyasanın giriş kapısına kadar getirilen bütün kültürel-farklılıkların kutsanması, tüm hepsi bunun içindir: Yapısal uyum, özünde, tüm oynaklığı ile piyasa koşullarına, toplumsal aktörlerin uyumunu gerektirir; bu noktadan sonra her türlü risk, belirsizlik²², oynaklık, büyük bilançonun kâr hanesinde yerini kolayca alabilir. Bu noktadan sonra piyasada alınan konum, bireyin karakterinin yegâne göstergesi olarak “pekâlâ” değerlendirilebilir.

En nihayetinde Vakıf Müdürü İsmet'in değerlendirmesi de bu yöndedir:

Kişilere karşılıksız yardımlar yapmak yerine, onları daha çok kendilerini aşabilecek, üretken olabilecek duruma getirebilmek (...) Şimdi en önemli sıkıntı girişimci ruhta insan bulabilmek (...) Biz, bu düşünceyi zihniyette dönüştürebilmek açısından bir sempozyum organize ettik. Devamında konferanslar, eğitim toplantılarıyla nasıl bu zihniyet değişimi sağlanabilir? Özellikle girişimci ruh köylümüzde veya vatandaşlarımızda nasıl öne çıkabilir? diye çalışmalar yaptık (...) Proje yapmaktan öte projenin devamlılığı sağlamak, sürekliliğini sağlamak için pazar ayağını çok iyi organize etmek gerekiyor (...) Bu nedenle de özellikle kooperatifleşmeyi ve şirketleşmeyi teşvik etmeye çalışıyoruz. Çünkü tek tek projeler, ürünün pazara sokulması veya piyasada değer bulması açısından sıkıntı çıkarıyor (...) Billhassa kendileri ayakları üstünde durmak istemeleri, el açmak istememeleri, şahsiyetli bir insan olmaları, bunlara yeniden destek olma konusunda bizi teşvik eden en önemli unsurlar oldu.

Sonuç

1970 ertesini dönemde finansallaşmanın temel büyüme retoriği haline gelmesi, politik ve toplumsal alanın da bu retoriğe uygun olarak biçimlendirilmesini gerekli kılmıştır. Türkiye’de 1980’lerle başlayan devletin dönüşümü ve 1990’lardaki

²⁰ “Çoğulcu”, “Diyalojik”, “Tarafsız” Piyasa... (O’Neill, 2001: 51).

²¹ Hirsch’in belirttiği üzere, “Siyaset bilimi içerisinde, devlet düzeninin giderek kamusal-özel bir ağ sistemi tarafından devralınacağı tezi ortaya atılmıştır. Bu teze göre hiyerarşik-bürokratik yönetimin yerini, çok farklı kamusal ve özel aktörlerin katılımıyla yatay ‘müzakere süreçleri’ alacaktı, yani ‘yönetişim’ –‘yönetim’in tanımına karşıt biçimde-kavramıyla tarif ve ifade edilen bir yapı oluşacaktır” (Hirsch, 2011: 148-149). Bu yapının ideolojik yönelimine ilişkin olarak bkz. Sönmez, 2004: 115; Yeldan, 2010: 19.

²² Kasapoğlu’na göre “‘İmal edilmiş belirsizlik’ devletin piyasa güçlerinin baskısıyla, özel sektör içinde adeta kaybolması ve sosyal güvenlik sisteminin küçülmesi ile ortaya çıktığı için ideolojik ve kurumsaldır” (Kasapoğlu, 2005: 22).

Maastricht toplantılarının devamında siyasetin zemininin bütün olarak sivilleşmesi gündemi, 2001 sonrası dönemde devletin para akışından sorumlu organlarının bağımsızlaşması ve aynı organların bütün toplumsal aktörlerin birbirleriyle diyalog kurduğu platformlar olarak yeniden dizayn edilmesi ile farklı bir noktaya taşınmıştır. Nitekim benzer bir izlek, küresel düzenleyici aktörlerin, yoksulluk algısındaki değişimden de gözlemlenebilir. Örneğin Dünya Bankasının yoksulluk sorunuyla ilgilenmeye başladığı 1970’lerde çevre ülkelerin, kentsel ve kırsal bölgeleri arasındaki bir bütünleşme sağlanarak gelişmeleri öngörülürken, 1980’lerde çevre ülkelerin borç ödeme güçlüğü ve makroekonomik istikrarsızlıklar temel gündem haline gelmiş, 1990’larla beraber ekonomi-dışı unsurlar ve bu unsurları gidermeye dönük olarak sermaye-devlet ve sivil toplum arasındaki yönetim mekanizmaları ağırlıklı gündemi oluşturmuştur.²³

En nihayetinde geldiğimiz noktada, finansal piyasaların işleyişini sekteye uğratabilecek potansiyeli içeren ve kapitalizm doğasında mevcut insani risklerin, risk olmaktan çıkarılması hedeflenmekte ancak bu hedefin gerçekleşmesi de devletin geri planda tutulduğu, hayırseverliğin ve küresel aktörlerin ön planda olduğu bir sosyal politikaya bağlanmaktadır. Bu politika içerisinde sorunun kaynağı olan unsurlar, bu sorunun kültürel görüngüleriyle yer değiştirirken ve sessizlik, dışlanmışlık, yoksunluk gibi kültürel engeller bireysel sermayenin yetersizliğine bağlanırken, yardımlar da mikro-ölçekte bireysel sermayenin makro-ölçekte ise piyasaların ve bütün olarak sermayenin sağlıklı gelişimi için trampen işlevi

²³ Bütün bu dönemlerdeki hâkim eğilim, “borç döngüsü”nü istikrarlı bir şekilde yapılandırmaktır. Buradaki borç, hem yapısal uyum programları kapsamında “yoksul çevre”ye aktarılanları hem de küresel-sıcak paranın çevre ülkelerini zorladığı “döviz rezervi biriktirme” yöneliminin neticesinde biriktirilen rezervlerin, ABD Hazine tahvil ve bonolarına yatırılması vasıtasıyla, “yoksul çevre”nin zengin merkeze verdiği borçları/haraçları içerir. Borcun sürdürülebilirliğini temel alan bu ikili-akış neticesinde paranın çevriminin tamamlanması öngörülür. Chossudovsky’nin de belirttiği üzere, “Borç yönetimi politikaları ile makro-ekonomik reform arasında yakın, neredeyse ‘ortak-yaşamsal’ bir ilişki var (...) ‘Finans mühendisliği ve borç geri ödeme takviminin özenli bir şekilde yeniden belirlenmesi aracılığıyla, faizlerin ödenmesi zorlanırken anaparanın geri ödenmesi ertelenir, adalet adına borçlar takas edilir ve iflasın kıyısındaki ülkelere borçlarını geri ödeyememe noktasına gelmemelerini geçici olarak önlemek üzere, ‘eski’ borçlarının gecikmiş ödemelerini yapabilmeleri için ‘yeni borçlar’ verilir ve bu böyle sürüp gider” (Chossudovsky, 1998). Anlaşıldığı üzere, ilgili kurumların sınırlamaları çerçevesinde hareket eden bir ekonomi için, bir süre sonra kredi fonlarından sağlanan fayda da kayba uğrayacaktır. Zira, Magdoff’u izlersek her yıl giderek artan borcun ana parasını ve faizini ödemek için daha fazla kaynağa gereksinim duyulmasına karşılık, verilen borç azaldığından ve borç toplamı çoğaldığından, her yıl çıkan para, giren paradan daha fazla olacaktır (Magdoff, 2008).

görmektedir. En nihayetinde, sıradan hayatlar süren insanların pratikleri yapısal bir dönüşüme uğramamakta, finansal sermayeyi merkeze alan yeni-hegemonyanın yeniden üretilmesi sürecinin payandası olmakta, aynı bireyler tarafından alıntılanan neo-liberal söylem giderek yoğunluğunu arttırmaktadır. Bu yoğunluğu geriletmek, yoksul yardımlarından değil, sınıf hareketi ile temas edecek yoksul hareketinden geçmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçay, Ü. (2009) **Para, Banka, Devlet: Merkez Bankası Bağımsızlaşmasının Ekonomi-Politikleri**, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayını.
- Akerlof, G. A. ve Robert J. S. (2010) **Hayvansal Güdüler** (çev. Neşenur Domaniç ve Levent Konyar), İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Alesina, A. ve Jeffrey S. (1988) "Political Parties and the Business Cycle in the United States, 1948-1984", **Journal of Money, Credit and Banking** vol.20, no.1, 63-82.
- Arın, T. (2003) "Türkiye'de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması", Köse, Ahmet H., Şenses, Fikret ve Erinç Yeldan (der.), **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar; Korkut Boratav'a Armağan**, İstanbul: İletişim Yayınları, 569-609.
- Baker, W. E. (1984) "The Social Structure of a National Securities Market", **American Journal of Sociology** vol.89, no.4, 775-811.
- Bonefeld, W. ve John H. (2007) **Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi** (çev. Münevver Çelik, A. Rıza Güngen ve Cumhur Atay), İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (1998) "The Essence of Neo-liberalism", **Le Monde Diplomatique-English Edition**, December 1998.
- Buğra, A. (2008) **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cangızbay, K., (2009) "Askere Siyasetten El Çektirmenin Gerek Şartı", Star Gazetesi-Açık Görüş Eki, 15 Kasım 2009.
- Chossudovsky, M. (1998) **Yoksulluğun Küreselleşmesi** (çev. Neşenur Domaniç), İstanbul: Çiviyazıları.
- Ercan, F. (2005) **Para ve Kapitalizm**, İstanbul: Devın Yayıncılık.
- Fine, B. (2008) **Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı** (çev. Ayşegül Kars), İstanbul: Yordam Kitap.
- Harvey, D. (2003) **Yeni Emperyalizm** (çev. Hür Güldü), İstanbul: Everest Yayınları.
- Hirsch, J. (2011) **Materyalist Devlet Teorisi** (çev. Levent Bakaç), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Jessop, B. (2008) **Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak** (çev. Ahmet Özcan), Ankara: Epos Yayınları.
- Kasapoğlu, A. (2005) **Değişen Toplumsal Yapıda Karakter**, Ankara: Ütopya Yayınları.
- Magdoff, H. (2008) **Küreselleşme ve Yaklaşan Sosyalizm** (çev. Barış Baysal), İstanbul: Kalkedon Yayınları.

- Marazzi, C. (2010) **Sermaye ve Dil** (çev. Ahmet Ergenç), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Monbiot, G. (2001) "Helping the Poorest to Get Poorer", **Guardian**, 21 September.
- OECD (2013a) **Growing Risk of Inequality and Poverty as Crisis Hits the Poor Hardest**, <http://www.oecd.org/newsroom/growing-risk-of-inequality-and-poverty-as-crisis-hits-the-poor-hardest-says-oecd.htm> (15.06.2013)
- OECD (2013b) **Crisis Squeezes Income and Puts Pressure on Inequality and Poverty**, <http://www.oecd.org/els/soc/OECD2013-Inequality-and-Poverty-8p.pdf> (15.06.2013)
- O'Neill, J. (2001) **Piyasa** (çev. Şen Süer Kaya), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Poulantzas, N. (2004) **Faşizm ve Diktatörlük** (çev. Ahmet İnel), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Preda, A. (2007) "The Sociological Approach to Financial Markets", **Journal of Economic Surveys** vol.21, no.3, 506-533.
- Reuten, G. ve Michael W. (1989) **Value Form and The State**, NewYork: Routledge.
- Simon, H. A. (1991) "Bounded Rationality and Organizational Learning", **Organization Science** vol.2, no.1, 125-134.
- Sönmez, S. (2004) "Küresel Finansal Düzen, Yönetişim ve Büyüme", Mızrak, Nihal Y. (der.), **Dünya Ekonomisinde Bütünleşme Hareketleri ve Türkiye**, Ankara: Siyasal Yayınevi, 111-141.
- Stiglitz, J. E. (2002) **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı** (çev. A. Taşçıoğlu ve D. Vural), İstanbul: Plan B Yayınları.
- Volosinov, Valentin N. (1987) **Freudianism: A Critical Sketch**, USA: Indiana University Press.
- World Bank (2000) **World Development Report 2000/2001, Attacking Poverty**, Washington D.C.
- World Bank (2001) **Turkey-Social Risk Mitigation Project-Project Information Document**, Washington D.C.
- Yeldan, E. (2010) **Küreselleşme, Kim İçin?**, İstanbul: Yordam Kitap.
- Zabcı, F. (2009) **Dünya Bankası: Yanılsamalar ve Gerçekler**, İstanbul: Yordam Kitap.
- Zelizer, V. A. (1983) **Morals and Markets: The Development of Life Insurance in the United States**, New Brunswick: Transaction Books.

